

УДК: 321.12

Лаптєв С. С., здобувач Відкритого міжнародного
університету розвитку людини "Україна"

Юридичні гарантії: поняття, ознаки та місце в адміністративно-правовому статусі судді адміністративного суду

В даному дослідженні розкривається питання поняття, ознаки та місце адміністративно-правового статусу судді адміністративного суду. Розглянуто проблеми функціонування, розвитку та вдосконалення інституту адміністративного судочинства. Також дроблені відповідні висновки та пропозиції, щодо даної проблематики.

Ключові слова: юридичні гарантії, статус судді, адміністративний суд, юридичні гарантії.

В данном исследовании раскрывается вопрос понятие, признаки и место административно-правового статуса судьи административного суда. Рассмотрены проблемы функционирования, развития и совершенствования института административного судопроизводства. Также дроблены соответствующие выводы и предложения по данной проблематике.

Ключевые слова: юридические гарантии, статус судьи, административный суд, юридические гарантии.

In this study opens the question the concept, characteristics and location of the administrative and legal status of the administrative judge of the court. Problems operation, development and improvement of the institute administrative proceedings. Also fragmentation corresponding conclusions and suggestions regarding this issue.

Keywords: legal safeguards, the status of judges, court administration, legal guarantees.

Актуальність теми. Гарантованість прав і свобод суддів адміністративних судів є необхідною передумовою функціонування даного інституту в демократичних державах, важливим чинником, що створює реальні умови для втілення його принципів в життя. Інститут адміністративного судочинства не може нормально функціонувати, розвиватись і вдосконалюватись, якщо повноваження суддів не будуть забезпечені системою юридичних гарантій, характерних для демократичного суспільства.

Враховуючи той факт, що адміністративне судочинство є відносно новим явищем для державно-правової практики України, роль юридичних гарантій у його становленні та розвитку переоцінити важко. По-перше, від юридичних гарантій залежить доля існування інституту адміністративного судочинства та судової гілки влади в цілому, оскільки вони визначають спрямованість та основні напрями судової реформи в Україні. По-друге, від юридичних гарантій залежить досконалість і збалансованість механізму забезпечення прав і свобод суддів адміністративних судів, адже їх головне призначення полягає в створенні таких умов для діяльності суддів, які необхідні для повної реалізації наданих ім повноважень. По-третє, правові гарантії створюють необхідні юридичні умови для перетворення закріплених у законодавстві прав і свобод з можливостей на реальність [1, с. 27]. Саме завдяки юридичним гарантіям судді адміністративних судів отримують реальну (фактичну) можливість у повній мірі реалізувати надані ім повноваження, на власний розсуд користуватись і розпоряджатись ними як в особистих, так і в суспільних інтересах. По-четверте, юридичні гарантії спрямовані на усунення можливих причин та перешкод неповного або неналежного забезпечення повноважень суддів адміністративних судів. По-п'яте, юридичні гарантії реалізації повноважень суддів адміністративних судів виступають як своєрідна «компенсація» за обмеження та заборони у їх діяльності.

Стан дослідження. Незважаючи на ту вагому роль, яку відіграють юридичні

гарантії в забезпеченні прав та обов'язків суддів адміністративних судів, в юридичній літературі й досі не досягнуто принципової єдності наукових поглядів щодо доцільності їх включення до структури адміністративно-правового статусу. Так, більшість науковців, які є прихильниками визначення правового статусу в широкому розумінні, одностайні в тому, що юридичні гарантії реалізації прав та обов'язків є невід'ємним елементом адміністративно-правового статусу. Такої думки дотримується, наприклад, Д.М. Барак, А.Г. Бережков, Н.О. Богданова, І.В. Бойко, Ю.П. Битяк, М.А. Бояринцева, А.С. Васильєв, М.В. Вітрук, Л.Д. Воєводін, О.Ю. Дрозд, Д.Л. Златопольський, В.В. Зуй, В. Князєв, В.П. Колісник, О.В. Марцеляк, Л.М. Москвич, П.І. Павленко, Ю.М. Старілов, С.Г. Серьогіна, О.В. Смирнов, А.В. Сурилов, Н.Ю. Хаманєва та багато інших.

Виклад основного матеріалу: водночас, деякі науковці заперечують доцільність включення гарантій до структури адміністративно-правового статусу. Основним їх аргументом виступає той факт, що гарантії не можна ототожнювати із привілеями чи пільгами, що підносять посадовця над рештою громадян і покращують умови його життя. Так, наприклад, на думку Є.О. Лукашевої, гарантії виступають категоріями, що виходять далеко за межі правового статусу [2, с. 92]. Такої ж думки дотримуються В.О. Сісов, Ю.Г. Просвірнін, В.Ф. Кузнецова, А.О. Безуглов, А.Я. Ярматов та О.Ф. Скаакун на думку яких гарантії лише створюють умови для безперешкодного та ефективного виконання службових повноважень; є підставами успішного здійснення прав і обов'язків; умовами, що забезпечують сприятливий режим службової діяльності; факторами реалізації правового статусу [3, с. 95; 4, с. 8; 5, с. 55; 6, с. 54; 7, с. 9; 8, с. 379].

На нашу думку, наведені аргументи є недостатніми для заперечення доцільнності включення юридичних гарантій до структури адміністративно-правового статусу. Як нами буде доведено нижче, реалізація суддею адміністративного суду наданих йому прав і обов'язків у повному обсязі можлива лише за умови наявності ефективних гарантій. Повноваження судді – з одного боку, та гарантії їх реалізації – з іншого, утворюють своєрідний правовий тандем, який поєднує в одне ціле його правове та фактичне становище в державі та суспільстві. А оскільки службові повноваження є базовим елементом адміністративно-правового статусу судді адміністративного суду, то можна зробити висновок про доцільність включення гарантій до його структури.

Визначивши місце юридичних гарантій в структурі адміністративно-правового статусу судді адміністративного суду, перейдемо до аналізу їх сутності та основного змісту. Передусім, слід зазначити, що з позиції філології слово «гарантія» (фр. garantie – «забезпечення») означає поруку в чомусь, забезпечення чого-небудь; умову, котра забезпечує успіх чого-небудь» [9, с. 173]. Відповідно, слово «гарантувати» означає брати на себе відповідальність за що-небудь; давати обіцянку, поруку у виконанні чогось [10, с. 158]. Здавалося б, таке просте етимологічне тлумачення терміну «гарантія» мало б забезпечити одностайність науковців щодо визначення його основного змісту. Водночас, як свідчать результати проведеного нами дослідження, на сьогодні юридична наука не демонструє єдиного підходу до розуміння юридичних гарантій взагалі, та гарантії діяльності суддів зокрема. Аналіз наявних в науковій літературі підходів до цього питання дає можливість виокремити декілька груп визначень, в основі яких лежать найрізноманітніші категорії: «заходи», «засоби», «принципи», «умови», «способи», «фактори», «норми», «інститути», «процедури», «структурні» тощо.

Так, наприклад, О.І. Радченко під юридичними гарантіями пропонує розуміти систему спеціальних заходів соціально-економічного, політичного, організаційно-

інформаційного та особистого характеру, передбачених державою у відповідних нормативно-правових актах, за допомогою яких створюються належні умови для безперешкодної реалізації посадовцем своїх повноважень у повному обсязі [11, с. 45]. Як комплексну систему нормативно визначених заходів із забезпечення діяльності посадових осіб визначає правові гарантії також В.В. Мозоль [12, с. 131].

Т.В. Галайденко, В.Ф. Погорілко, А.М. Присяжненко, О.С. Мордовець та Т. Шаповал юридичні гарантії визначають через категорію «засобів». Зокрема, перший автор розуміє їх як передбачені нормативно-правовими актами засоби мінімізації та усунення негативних зовнішніх і внутрішніх впливів на суддю під час відправлення ним правосуддя [13]; другий та третій – як специфічні правові засоби забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав [14, с. 204], четвертий – як систему юридичних засобів охорони та захисту прав [15, с. 279], п'ята – як засоби матеріально-правового і процесуального характеру, які призначенні для реалізації та захисту закріплених в законодавстві суб'єктивних прав [16, с. 47].

О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко визначають гарантії як систему узгоджених *факторів*, що забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод [17, с. 35]. Подекуди гарантії розглядають як *норми* цивільно-, кримінально-, господарсько-, адміністративно-процесуального законодавства, що належать до загальних положень, а також регулюють провадження в судових стадіях процесу [18], або ж як *правові норми та інститути*, які забезпечують можливість безперешкодного здійснення прав, їх охорону, а в разі протиправних посягань – захист і поновлення [19, с. 555]. В науковій літературі зустрічаються також підходи, за яких гарантії визначають як надання державою формальної загальнообов'язковості *умовам*, необхідним для того, щоб кожна людина могла скористатися особистими правами і свободами [20, 177]. Існує навіть точка зору, за якою гарантії прав та обов'язків зводяться до сукупності *соціальних структур*, що виступають як засоби їх забезпечення [21, с. 55], або ж до *принципів*, за допомогою яких забезпечують ті чи інші блага [22, с. 284].

Однак, найбільш поширеним і, на нашу думку, найбільш обґрунтованим є підхід, за якого юридичні гарантії реалізації повноважень визначаються через такі категорії, як «*умови*» та «*засоби*». Його, зокрема, дотримується Л.Д. Воєводин, що визначає їх як певні умови і засоби, які покликані забезпечувати нормальне функціонування того або іншого суспільного та правового інституту [23, с. 43]; О.В. Чернецька, яка під ними розуміє певні умови та засоби, що забезпечують повну та ефективну реалізацію функцій і повноважень посадової особи [24, с. 41]; В. Князєв, що визначає їх як умови та засоби, що забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав [25, с. 29]; М.А. Бояринцева, яка зводить їх до сукупності умов та засобів, що сприяють реалізації прав, свобод та обов'язків [21, с. 56]; Н.В. Вітрук, що розуміє під ними ті умови та засоби, які забезпечують фактичну реалізацію прав, свобод та обов'язків, а також їх надійну охорону [26, с. 16]; А.М. Колодій та А.Ю. Олійник, на думку яких це закріплени конституційними нормами та принципами юридичні умови та засоби реалізації прав, свобод і обов'язків [27, с. 270]; С.А. Комаров, що визначає їх як сукупність умов і засобів, які сприяють безперешкодній реалізації правових норм, користуванню суб'єктивними правами та виконанню юридичних обов'язків [28, с. 293] і багато інших.

Визначення юридичних гарантій забезпечення повноважень суддів адміністративних судів через правові засоби є цілком обґрунтованим. На користь такого висновку можна навести кілька аргументів. Передусім, це етимологічне значення аналізованого терміну, яке походить від слова «середній», «посередній» і позначає середню ланку, що з'єднує суб'єкт і об'єкт діяльності, уявну ідеальну модель мислення і матеріальний результат [29,

с. 9]; якусь спеціальну дію, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось [9, с. 326]; знаряддя, предмет, сукупність пристрів для здійснення якоїсь діяльності [30, с. 96] тощо. Таким чином, з викладеного випливає, що всі поняття, об'єднані словом «засіб», позначають предмети і явища з точки зору їх функціонального призначення, можливості використання для вирішення певних завдань.

Похідною від категорії «засоби» є категорія «правові засоби», понятійний зміст якої в межах традиційної аналітичної юриспруденції варіюється досить широким масивом значень. Так, наприклад, представники класичної радянської юриспруденції розглядають її як образно-узагальнююче поняття, що покликане описати всі правові явища, що призначенні для розв'язання соціальних завдань [31, с. 220]. Сучасні ж науковці у своїх дослідженнях спираються на новітні уявлення про явища правової дійсності, а тому обґрутовані ними визначення більш різноманітні. Так, наприклад, згідно концепції Б.І. Пугинського, правові засоби являють собою комбінації юридично значущих дій, які здійснюються суб'єктами з дозволеним ступенем розсуду та служать досягненню їх цілей [32, с. 85].

Незважаючи на всю розмаїтість обґрутованих в літературі підходів до розуміння правових засобів, практично всі науковці одностайні в тому, що це інституціональні явища правової дійсності, інструменти юридичного впливу, що забезпечують досягнення цілей правового регулювання. Дана категорія має компромісний характер, оскільки є специфічним посередником, що пов'язує як фрагменти ідеального (мета), так і фрагменти реального (результат). Наведені ознаки та якості правових засобів досить виразно говорять про те, що саме ця категорія має бути покладена в основу визначення юридичних гарантій забезпечення повноважень судді адміністративного суду. Адже завдяки правовим засобам створюються загальні, гарантовані державою і суспільством можливості для реалізації суддями адміністративних судів своїх прав, свобод і обов'язків; забезпечується інтереси усіх учасників адміністративного процесу; досягаються загальні цілі адміністративного судочинства. Іншими словами, дана категорія виражає усі узагальнені юридичні способи забезпечення інтересів суддів адміністративних судів.

Водночас, зведення юридичних гарантій забезпечення повноважень суддів адміністративних судів виключно до правових засобів є дещо помилковим. Такий підхід практично не враховує процес реалізації прав і обов'язків, що суттєво звужує зміст юридичних гарантій. На нашу думку, виправити цей недолік можливо завдяки включення до аналізованої категорії такого елемента, як «умови», завдяки якому повноваження суддів адміністративних судів стають реальними. Нижче спробуємо обґрутувати таке припущення. У філософії під «умовою» прийнято розуміти фактор (лат. factor — чинник), тобто рушійну силу, причину будь-якого процесу [33]; обставину, від якої щось залежить; правило, встановлене в певній сфері життя і діяльності; необхідну обставину, особливості реальної дійсності, що уможливлюють здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяють чомусь [9, с. 295] тощо.

Беручи за основу таке загальне розуміння, можна визначити наступні характерні особливості аналізованої категорії. По-перше, умови складають те зовнішнє середовище (обстановку), в якому виникають, існують і розвиваються ті чи інші явища або процеси. Тобто це зовнішнє по відношенню до предмета (об'єкта) різноманіття об'єктивного світу. По-друге, умови виражают відношення предмета (об'єкта) до явищ оточуючої дійсності, без яких вони не можуть бути реалізовані. По-третє, самі по собі, без діяльності, умови не можуть перетворитись у нову діяльність, вони лише створюють для цього відповідні можливості. Тобто завдяки існуванню певних умов властивості речі перетворюються із можливості в дійсність. По-четверте, умови — це початкові (вихідні)

обставини, існування яких створює можливість появи інших елементів як обумовлених. Звісно, наведеним переліком не вичерпуються всі особливості категорії «умови». Однак, навіть їх аналіз дає нам всі підстави зробити висновок про те, що умови є невід'ємними складовими елементами правових гарантій. Адже саме «умови» визначають можливість і міру реалізації повноважень суддею адміністративного суду, наявність необхідних для цього обставин, можливостей, матеріальних ресурсів і реальних ситуацій.

Підсумовуючи викладене, можна зробити наступний висновок: в основі визначення поняття юридичних гарантій забезпечення повноважень судді адміністративного суду лежать такі категорії, як засоби та умови. Принципи, соціальні структури, процедури, заходи, способи, норми, інститути та фактори хоч і не мають прямого відношення до визначення змісту аналізованого поняття, однак перебувають з ним у тісному логічному зв'язку.

Окрім зовнішньої форми вираження, юридичним гарантіям реалізації повноважень суддів адміністративних судів характерна ще ціла низка ознак.

По-перше, до структури адміністративно-правового статусу судді адміністративного суду відносяться лише юридичні (нормативно закріплени) гарантії. Соціально-економічні, політичні, матеріальні, ідеологічні й інші умови та засоби виконання суддею своїх службових повноважень не відносяться до структури статусу і є лише супутніми умовами їх ефективної реалізації. Водночас, незважаючи на той факт, що всі юридичні гарантії мають бути нормативно закріплени, їх характер може бути різним: економічним, соціальним, організаційним, матеріальним тощо і залежить від їх цільової, конституціональної та функціональної спрямованості.

Однією з основних вимог, який має відповісти нормативне закріплення правових гарантій реалізації повноважень суддею адміністративного суду, є його системний характер. Однак, вимушенні констатувати, що чинне на сьогодні законодавство з цього питання є хаотичним і розрізняним. Його, зокрема, складають Конституція України, Закони України «Про судоустроїй і статус суддів», «Про державну службу», «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», КАСУ, ККУ, КУпАП і ще ціла низка законів і підзаконних нормативно-правових актів, які забезпечують можливість нормальної реалізації гарантій та їх охорону від порушень і деформацій. На нашу думку, виправити таку ситуацію можливо лише шляхом об'єднання розрізнених і розспорожнених нормативних актів в єдиному законі, що само по собі буде гарантією захисту суддів від нестабільності в економічній і політичній сферах життя країни. Адже лише за умови наявності гармонійно-розвиненої комплексної законодавчої бази суддя адміністративного суду зможе належно, повно та ефективно реалізувати свої права та обов'язки.

По-друге, юридичні гарантії спрямовані на забезпечення ефективного здійснення суддею адміністративного суду своїх службових повноважень. Зокрема, вони забезпечують правомірну реалізацію суддею наданих йому прав і обов'язків, їх надійну охорону, захист і поновлення. Саме за цією ознакою гарантії дуже схожі із деякими правами суддів адміністративних судів, які мають «специфічне призначення – охорону інших прав». Це, наприклад, право судді адміністративного суду на застосування заходів процесуального примусу (ст. 268 КАСУ). Основною метою їх застосування, як випливає з аналізу тексту КАСУ, є усунення факторів, які негативно впливають на здійснення адміністративного судочинства. Водночас, юридичні гарантії, на відміну від «охоронних прав», самі по собі існувати не можуть. Вони завжди знаходяться в тісній взаємодії із правами та обов'язками судді, на забезпечення реалізації яких вони і спрямовані.

По-третє, гарантії – це досить умовне і часто «рухливе» поняття, оскільки те, що

в одному випадку виступає гарантією, в іншому випадку не є нею. З викладеного випливає, що юридичні гарантії реалізації повноважень суддею адміністративного суду є динамічним явищем. Вони постійно розширяють і поглинюють свій внутрішній зміст з урахуванням цілої низки чинників: рівня розвитку демократії та правових принципів; стану законності та дисципліни в державі; рівня розвитку всіх сфер суспільного та державного ладу й основних інститутів громадянського суспільства; авторитету судової гілки влади; стану прав і свобод людини та громадянина; рівня правової культури та виховання населення; а також «суспільно-політичних, духовних та інших процесів, які відбуваються в країні на певних етапах її історичного розвитку». Тобто їх зміст має динамічний характер і відображає досягнутий в суспільстві рівень свободи його членів.

Водночас, юридичні гарантії, як і решта елементів адміністративно-правового статусу судді адміністративного суду, характеризуються стабільністю і незалежністю від впливу зовнішніх факторів. Зокрема, завдяки законодавчому закріпленню вони захищені від постійної конfrontації в політичній системі, урядової нестабільності, кризових процесів в економіці та соціальному житті, протистоянь між різними гілками влади тощо.

По-четверте, визначальною ознакою юридичних гарантій діяльності судді адміністративного суду є їх практична реалізація. Це означає, що їх основне призначення полягає у забезпеченні досягнення певного результату. На практиці це проявляється в тому, що вони: 1) забезпечують можливість виконувати основне призначення адміністративного судочинства — захищати права, свободи та інтереси особи у сфері публічно-правових відносин; 2) стимулюють процес фактичної реалізації суддею наданих йому повноважень у сфері адміністративного судочинства; 3) спрямовані на забезпечення вільного й самостійного прийняття суддею законного й обґрунтованого рішення в адміністративній справі на підставі власного переконання в рамках встановленої процедури; 4) мінімізують і усувають негативні зовнішні та внутрішні впливи на суддю під час виконання ним своїх службових повноважень, а також забезпечують його особисту безпеку поза часом виконання професійних функцій тощо. Отже, з викладеного випливає, що дієва система юридичних гарантій є визнаним мірилом реальності адміністративно-правового статусу судді адміністративного суду, мірилом соціальної затребуваності державою найбільш підготовлених і талановитих суддівських кадрів, а також мірилом результативності функціонування всієї судової системи.

По-п'яте, гарантії реалізації повноважень суддів адміністративних судів внутрішньо пов'язані між собою і в своїй сукупності утворюють цілісну внутрішньо узгоджену систему. Як свідчать результати проведеного нами дослідження, до такої системи входять наступні складові елементи: правові норми, організаційно-правова діяльність суб'єктів права, а також спеціальні гарантуючі методи впливу на суспільні відносини. Іншими словами, юридичні гарантії охоплюють правотворчі, правовеалізуючі та контрольно-наглядові процеси, об'єднані в одне ціле єдиною метою — забезпечення реалізації повноважень суддею адміністративного суду, їх охорону, захист і поновлення. При цьому необхідно відмежовувати поняття гарантії реалізації повноважень суддів адміністративних судів від «механізму» їх реалізації, який включає в себе не лише систему державних органів, які, власне, і здійснюють захист, але також і процедуру такого захисту. Тобто це поняття має більш широкий зміст і включає в себе, поряд з іншими складовими, також і юридичні гарантії.

По-шосте, на відміну від службових повноважень, юридичні гарантії характеризуються пролонгованим у часі і за колом осіб характером. Це означає, що вони: 1) продовжують діяти навіть після закінчення виконання суддею своїх повноважень

(вихідна допомога, пенсійне забезпечення); 2) поширяють сферу свого впливу не лише на суддів адміністративних судів, але також і на членів їх сім'ї та близьких родичів (заходи забезпечення безпеки).

Висновки. Таким чином, проаналізувавши основні наукові підходи до розуміння юридичних гарантій, а також визначивши їх основні ознаки, ми можемо сформулювати наступне визначення: **гарантії реалізації повноважень судді адміністративного суду** – це обумовлена особливостями суспільного розвитку системи (сукупність) закріплених у чинному законодавстві та гарантованих державою нормативних, організаційних, економічних, соціальних та інших засобів і умов, спрямованих на забезпечення належної, повної та ефективної реалізації суддею наданих йому повноважень у сфері адміністративного судочинства, їх надійну та всебічну охорону, захист і поновлення, а також усунення можливих перешкод неналежного виконання суддею своїх функцій.

Наведене визначення, на нашу думку, є найбільш оптимальним і таким, що відповідає правовим реаліям, оскільки воно: 1) акумулює в собі найбільш характерні ознаки юридичних гарантій забезпечення повноважень судді адміністративного суду; 2) відображає системний підхід до експозиції юридичних гарантій, що дає можливість провести їх класифікацію; 3) розкриває залежність юридичних гарантій від політико-правового та соціально-економічного становища в державі; 4) дає уявлення про юридичні гарантії як про узгоджену систему взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів, що передувають між собою у тісному зв'язку; 5) підкреслює нормативність (правовий характер) процедури реалізації службових повноважень суддею адміністративного суду, спосіб і форма якої закріплені в нормах матеріального і процесуального права; 6) відображає усі аспекти практичної цінності юридичних гарантій. Крім того, запропоноване визначення вказує на складну природу гарантійного механізму загалом. Зокрема, можна зробити висновок, що такий механізм складається із двох основних складників: по-перше, реальна практична реалізація службових повноважень; по-друге, можливість їх охорони, захисту та поновлення. Останній елемент має захисний характер і забезпечує стабільність всього гарантійного механізму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білозьоров Є. В. Правові гарантії захисту прав і свобод людини в Україні: реалії та проблеми / Є. В. Білозьоров // Адвокат. – 2009. – № 8 (107). – С. 26-30.
2. Права человека [учебник для вузов] / Отв. ред. Е. А. Лукашева. – М. : НОРМА-ИНФРА. М., 1999. – 573 с.
3. Сивов В. А. Статус советского депутата / В. А. Сивов. – Л. : Лениздат, 1973. – 127 с.
4. Просвирин Ю. Г. Гарантии депутатской деятельности в развитом социалистическом обществе / Ю. Г. Просвирин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1982. – 144 с.
5. Кузнецова В. Ф. Правовой статус депутата / В. Ф. Кузнецова. – К. : Політвидав України, 1978. – 65 с.
6. Безуглов А. А. Правовой статус советского депутата / А. А. Безуглов. – М. : Знание, 1974. – 64 с.
7. Ярматов А. Я. Гарантии депутатской деятельности / А. Я. Ярматов. – М. : Юридическая литература, 1978. – 53 с.
8. Скакун О.Ф. Теория государства и права : [учебник] / О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2001. – 655 с.
9. Великий тлумачний словник української мови / [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
10. Короткий словник української мови / [за ред. Д. Г. Гринчишина]. – К. : «Радянська школа», 1988. – 724 с.

11. Радченко О. І. Статус народного депутата України : проблеми теорії і правового регулювання: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.02 / Радченко Олександр Іванович. — Х. : Національний університет внутрішніх справ, 2005. — 194 с.
12. Мозоль В. В. Адміністративно-правовий статус посадової особи податкової міліції : організаційно-правові аспекти: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07 / Мозоль Вікторія Василівна. — Ірпінь : Національна академія державної податкової служби, 2006. — 206 с.
13. Галайденко Т. В. До питання розмежування категорій «принцип незалежності суддів» та «гарантії його реалізації» / Т. В. Галайденко // Вісник Вищої ради юстиції. — 2010. — № 3, — С. 28-40.
14. Конституційне право України / [за ред. В. Ф. Погорілка]. — К., 1999. — 734 с.
15. Теория государства и права : [курс лекций] / [под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько]. — М. : Юристъ, 1997. — 672 с.
16. Шаповал Т. Про визначення конституційних гарантій су́б'єктивних прав / Т. Шаповал // Вісник національної академії прокуратури України. — 2010. — № 2. — С. 35-40.
17. Теорія держави та права : [підручник] / [за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко]. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 416 с.
18. Організація судової влади в Україні : [навч. посіб.] / [І. Є. Марочкин, Н. В. Сібільова, В. П. Тихий та ін.]; за ред. І. Є. Марочкина, Н. В. Сібільової. — Х. : Одесей, 2007.
19. Юридична енциклопедія : в 6 томах / [ред. кол. : Ю.С. Шемшученко (голова) та ін.]. — К. : Укр. енцикл., 1998–2004. — Т. 1 : А–Г. — 1998. — 733 с.
20. Фрицький О. Ф. Конституційне право України : [підручник] / О. Ф. Фрицький. — К. : Юрінком Інтер, 2003. — 536 с.
21. Бояринцева М. А. Адміністративно-правовий статус громадянина України: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07 / Бояринцева Марина Анатоліївна. — К. : Національна академія наук України; Інститут держави і права ім. В.М. Крецького, 2005. — 213 с.
22. Каминская В. И. Гарантии законности в деятельности суда / В. И. Каминская // Правовые гарантии законности в СССР. — М. : Изд-во Академии наук СССР. — 1962. — 475 с.
23. Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России : [учебное пособие] / Л. Д. Воеводин. — М. : изд-во Московского ун-та, 1997. — 324 с.
24. Чернецька О.В. Конституційно-правовий статус депутатів місцевих рад в Україні : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.02 / Чернецька Олена Василівна. — К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2006. — 190 с.
25. Князєв В. Конституційні гарантії прав, свобод та обов'язків людини та громадянина в Україні / В. Князєв // Право України. — 1998. — № 11. — С. 28.
26. Витрук Н. В. О категориях правового положения личности в социалистическом обществе / Н. В. Витрук // Советское государство и право. — 1974. — № 12. — С. 13-17.
27. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : [підручник] / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. — К. : Всеукр. асоц. видав. "Правова єдність", 2008. — 350 с.
28. Комаров С. А. Общая теория государства и права / С. А. Комаров. — М. : Юрайт, 1998. — 357 с.
29. Авдюгін Р. Правові засоби як гарантії забезпечення прав людини / Р. Авдюгін // Юридичний вісник. — 2010. — № 1. — С. 8-12.
30. Новий тлумачний словник української мови. — К., 1999. — Т. 2. — 911 с.
31. Знаменский Г. Л. Совершенствование хозяйственного законодательства: цель и средства / Г. Л. Знаменский. — К. : Наукова думка. 1980. — 187 с.
32. Онуфрієнко О. В. Правові засоби: системний підхід як методологія дослідження / О. В. Онуфрієнко // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. — 2001. — № 1 (14). — С. 69-80.
33. Філософський словник / [за ред. В. І. Шинкарука]. — К. : Головна редакція Української видавництва енциклопедії, 1986. — 768 с.